

Csodálatos középkor

Beszélgetés Bozóky Edinával

Bozóky Edina 1948-ban született Budapesten. 1972 óta egy évtizedes megszakítással Poitiers-ban él, a Poitiers-i Egyetem történeti tanszékén tanít, és a Centre d'Études Supérieures de Civilisation Médiévale kutatóközpont tagja. Eretnekségekkel, csodákkal, ráolvasással, szentekkel és ereklyekultuszokkal foglalkozik, csupa olyan izgalmas és fontos kérdéssel, melyek révén a késő antik és középkori vallástörténet a történetírás egyik „húzóágazata” lett az elmúlt negyven évben. Hagiógráfiai kutatásait egységbe foglalja az a törekvés, hogy feltárja szentség és hatalom összefonódását, a vallás politikai célokra való felhasználását. Könyvei és tanulmányai a nemzetközi medievisztika élvonalába tartoznak. Az Aetas számára írt esszéje, Attila című könyvének megjelenése a Kossuth Kiadó gondozásában, valamint Ereklyekultusz és politika Nagy Konstantintól Szent Lajosig című művének köszönhetően Bozóky Edina munkásságát végre Magyarországon is megismerheti az érdeklődő nagyközönség. Éppen Tours-i Szent Márton ünnepén beszélgettünk Poitiers-ben.

Mondanál valamit családi indíttatásodról ?

Értelmiségi családból származom: anyai nagyapám, dr. Bozóky Ferenc nagyváradi jogász-család sarja volt, jogot tanított a Debreceni Egyetemen 1948-ig. Anyám, Bozóky Mária grafikusművész és író volt, Szőnyi István tanítvány, de német–francia szakot is végzett. Apám, dr. Balogh László 1897-ben született, 1944 előtt miniszteri tanácsos volt a Kultuszminisztériumban, filmüggyel volt megbízva. Apám fontos állása miatt 1951-ben kitelepítették szüleimet Csorváásra, de én nem voltam rajta a listán, így a nagyszüleimre bíztak, majd anyám húga, aki fiatal orvos volt, a biztonság kedvéért formálisan örökbefogadott. Így lett a vezetéknevem Bozóky. Én csak nyaralni mentem Csorváásra, de nagyon szép emlékeim maradtak erről a faluról. Apám 1954-ben meghalt. Én 1964-ig a nagyszüleimnél maradtam, akik mindentől óvtak és féltettek. Magányos és álmodozó gyerek voltam, az iskolán kívül elég szürkén teltek napjaim. Olvasni és rajzolni szerettem. Csak nyáron voltam igazán vidám, amikor Felsőgödön nyaraltunk másodfokú unokatestvéreimnél, népes családjukkal a nagy kertben meg a Duna-parton.

Miért és hogyan lettél történész?

Mindig a messziség, a különbség és a különösség vonzott. Úgy tizenkét éves koromban néprajzkutató akartam lenni, majd festő, de nem vettem fel a Képzőművészeti Gimnáziumba, se a hasonló elnevezésű Főiskolára. Az Apáczai Csere János Gyakorló Gimnáziumba jártam, és ott tanultam meg elég jól franciául (heti 5 franciaóránk volt – egy UNESCO-osztályban), de a Francia Intézetbe is jártam. Az osztálytársaim mind nagyon szép pályára mentek: orvos, állatorvos, közgazdász, mérnök, fizikus stb. lett belőlük. Egyik osztálytársam Korompay János volt. Nagy csalódást jelentett, hogy nem sikerült bejutnom a Képzőművészeti Főiskolára, viszont eredményes volt a bölcsészkar felvételem: 1966-tól történe-

lem-francia szakos hallgató lettem a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen, majd a művészettörténetet is felvettem harmadik szaknak.

A '68-as „nagy nemzedék” tagja vagy. Te is lázadtál a rendszer ellen?

Ha szüleim és nagyszüleim szenvedtek is a 1945 utáni változások miatt, én kettős nevelést kaptam (otthon és az iskolában), és megvallom, hogy az iskola hatott rám inkább. Nagyon kiváló oktatási rendszerünk volt, és arról sincs emlékem, hogy sok politikai propaganda folyt volna az iskolában. Otthon sokat beszéltek a politikáról, amit teljes szívemből gyűlöltem, és máig is, ha politikai téma szóba kerül, általában nagyon bosszant... Ha régi korszakok iránt kezdtem érdeklődni, az azért is volt, mert a saját korunk nem érdekelt, máig sem érdekel, inkább a múltba menekültem. Ehhez azért hozzá kell tennem, hogy mindig baloldali voltam és maradtam: hiszek az emberek egyenlőségében, és nagyon pacifista vagyok. De hangsúlyozom, hogy a politika csak nagyon távolból érdekelt és érdekel! Személy szerint nekem sohasem volt problémám a szocialista rendszerrel.

Kik hatottak rád legjobban a hatvanas évek végi bölcsészkaron?

Az ókortörténész Hahn István órái és még inkább speciális kollégiumai hatottak annyira rám, hogy lettem festői ambícióimról, és a vallástörténet lett az igazi szenvedélyem. A speciális kollégiumon megismertem a gnósztikusokat és a misztérium-kultuszokat. Komoróczy Géának a Biblia történeti megközelítéséről tartott órái is nagyon lelkesítettek. A középkori latint csak az egyetemen kezdtem, de amikor a manicheizmus iránt kezdtem érdeklődni, Hahn István segítségével nekiláttam Szent Ágoston manicheus-ellenes szövegeit fordítani. Az első fontos érdeklődési köröm a manicheus vallás volt, erről írtam történelemből a szakdolgozatomat; de amikor „felfedeztem”, hogy létezik középkori dualista eretnység is, a kathar eretnőség, ezzel akartam foglalkozni.

Hahn István órái az én időmben, tíz évvel később is tömegeket vonzottak, még a csilláron is lógtunk a büfével szembeni I-es teremben, a szemináriumára meg egyszerűen nem lehetett beférni. Komoróczy Géza addigra iskolát teremtett. A francia tanszéken találkoz-tál-e hasonlóan inspiráló tudóseyéniségekkel?

A „főszakom” a történelem volt. A francia szakon Győry János professzor javasolta nekem, hogy a poitiers-i egyetemre menjek, amikor a három hónapos állami ösztöndíjat megkaptam. Szabics Imrével máig is jó kapcsolatban vagyok, de egyetemista koromban nem érdeklődtem az ő területe, a nyelvészet iránt.

Izgalmas dolog lehetett francia szakosnak lenni a hatvanas évek végén, amikor minden intellektuális újdonság Párizsban született. Hallottál-e Barthes-ról, Foucault-ról, Lacan-ról a francia szakon, felkeltették-e az érdeklődésedet az új szövegértelmezési irányzatok?

Mint már mondtam, a kortárs intellektuális újdonságok nem igazán érdekeltek. Csak később, már Franciaországban kezdtem olvasni az új kritikai módszerekről (szemiotika, strukturalizmus stb.).

Mikor jártál először Franciaországban?

A gimnáziumi évek alatt egyszer már voltam Strasbourg-ban két hétig. Aztán 1969 decemberétől mint francia szakos hallgató három hónapos államközi tanulmányi ösztöndíjjal kitutaztam Poitiers-ba, ahol a *Centre d'Études Supérieures de Civilisation Médiévale* (CESCM) már nagyon ismert volt. A *Centre* az ötvenes években alakult, és különösen nyári egyete-

méről volt híres, melyen akkorra már sok külföldi megfordult (köztük magyarok is), már végzett doktorok, de fiatal kutatók is. Számomra a város és a CЕСSCM egyaránt igazi revelációt jelentett. A budapesti fűrésztő életkörülmények után igazi csendes középkori kisvárost fedeztem fel. Annak ellenére, hogy egy szinte fűtetlen szobában laktam fürdőszoba és konyha nélkül, nagyon tetszett a hely, főleg azért, mert úgy tűnt, hogy ki lehet kapcsolódni a „modern” világból.

A katharok miatt lementem Toulouse-ba és Carcassonne-ba is, ahová René Nelli hívott meg. Poitiers-ban a középkori francia regényirodalmat kezdtem megismerni Pierre Gallais szemináriumán.

A poitiers-i nyári egyetem a magyar medievisztika legendás műhelye is volt. A kommunizmus alatt jóformán ez volt az egyetlen komoly továbbképzési lehetőség, ahová a magyarok eljuthattak. Kovács Éva, Tóth Melinda, Marosi Ernő, Madas Edit, Takács Imre, Szentesi Edit és jómagam is részt vettem a CЕСSCM háromhetes nyári egyetemén és az ehhez kapcsolódó csodálatos tanulmányi kiránduláson, ahol ámulva láttuk, hogy a középkor nem múlt el, velünk él, hiszen az itthoni sanyarú helyzettel szemben Franciaországban szinte valamennyi középkori épület fennmaradt, nemcsak a templomok és a városmagok, hanem hidak, temetők, galambdúccok, mosodák és más középületek is. Poitiers lenyűgöző középkori műemlékeit látva nem gondoltál arra, hogy művészettörténetre specializálódj? Milyen hatással voltak rád az ott található művészeti emlékek?

Én mindig nagyon szerettem a középkori és főleg a román stílusú művészeti emlékeket, épületeket, de 1969-ben már eléggé tudtam, hogy a szövegek jobban érdekelnek, mint a műemlékek.

Hogyan tudtál visszailleszkedni Poitiers után ?

Amikor visszajöttem Budapestre, Poitiers-ra mindig nagy nosztalgiával gondoltam. 1971-ben megkaptam történelem–francia szakos diplomámat, majd mialatt befejeztem „hatodévesként” a művészettörténetet, tudományos segédkutatóként a Mezőgazdasági Múzeumban kezdtem dolgozni, ahol agrártörténetre kellett volna specializálnom. Főnököm, a kiváló agrártörténész Wellmann Imre nagyon megértően bánt velem, és lehetővé tette, hogy ne adjam fel vallás- és irodalomtörténeti érdeklődésemet. Igen fiatalon a *Világosság* című folyóiratban közöltem cikkeket a manicheizmusról és a Grál-legendáról.

Mikor, miért, hogyan hagyta el Magyarországot?

Több okból nem voltam igazán elégedett a sorsommal és általában a rám váró perspektívákkal, és mindig visszavágytam Poitiers-ba. Emigrációm okai teljesen személyes dolgok voltak, és hangsúlyoznom kell, egyáltalán nem politikaiak. 1972 szeptemberében kaptam egy három hónapos ösztöndíjat, de itthon nem tettem meg a kötelező hivatalos köröket. Egy nagy Grál-projektbe kapcsolódtam be Poitiers-ban, egy párizsi kiadó pedig valódi mecénáshoz illően egy évig támogatott havi csekkekkel. Sajnos a Grál-terv megbukott, a kiadó csődbe ment. 1972 őszén beiratkoztam az *École Pratique des Hautes Études* vallástudományi szekciójára, és nekiláttam kutatni a doktori témám anyagát. Közben persze lejárt az egyhónapos magyar turista-vízumom. 1972 októberében hosszabbítást kértem, de kétszer is visszautasítottak. Választnom kellett: hazamenjek-e, vagy maradjak Franciaországban. Az utóbbi mellett döntöttem. Ez sok nehézséggel járt: a második évben elveszítettem külföldi egyetemista státuszomat, mivel (szerencsémre) munkát kaptam a Poitou-Charentes régió kulturális irodáján, ahol 1974–1981 között dolgoztam. A poitiers-i prefektúrán na-

gyon rendesek voltak, megkaptam a tartózkodási engedélyt, először ideiglenest, majd tíz évre szólót. Öt év elteltével francia állampolgárságot kértem, amit 1979-ben kaptam meg. Akkor már doktor voltam. Mivel nem mentem haza a vízumom lejárta után, elítéltek, és csak tizennégy év után tudtam ismét Magyarországra látogatni, 1986-ban. Nagy élmény volt, de akkor már igen elszakadtam szülőhazámtól...

Doktori értekezésedet az Interrogatio Iohannis című kathar apokrifról írtad. Miért ezt a témát választottad? Miért fontos ez a szöveg? Segítettek-e megértésében korábbi kutatósaid a manicheizmusról?

A témavezetőm, Christine Thouzellier a katharok specialistája volt, majd amikor nyugdíjba ment, Pierre Hadot, a késő antik filozófiatörténet kutatója lett a *Doktorvaterem*. Hadot a doktorim írása alatt végig nagyszerűen támogatott. 1977-ben védtem meg a téziseimet a Sorbonne-on, amelyek 1980-ban jelentek meg könyv formájában a párizsi Beauchesne kiadónál. 1990-ben újranyomtatták, 2009-ben pedig új kiadásban jelent meg néhány módosítással. Az *Interrogatio Iohannis* című latin apokrif azért fontos, mert ez az egyetlen narratív forrás, melyet kathar eretnekek írtak. János evangélista az Utolsó Vacsorán több kérdést tesz fel Krisztusnak a világ és az ember teremtéséről, a Sátán szerepéről, a bűnről, az Ótestamentumról, Krisztusról, a világvégéről. Ezt a szöveget a concorezzói eretnekek használták Itáliában, az ő „püspökük”, Nazarius kapta (vagy hozta) Bulgáriából a 12. század végén. A bogumil bizánci és bulgáriai eretnység hatása nagyon jól látható a szövegben.

Tizenegy évig éltél Kanadában. Itt mennyiben gazdagodott történelmi palettád?

1981 és 1992 között Kanadában, Montréalban éltem, ahová objektív és szubjektív okok miatt mentem. Kezdetben a David Macdonald Stewart Alapítványnál dolgoztam, majd a két leányom születése után több évig otthon maradtam velük. De ez alatt az idő alatt sem mondtam le a kutatásról, sőt új területet is felfedeztem magamnak: ekkor kezdtem érdeklődni a középkori ráolvasások iránt. 1989-től a montréalai egyetem professzora, Pierre Boglioni számára a csodagyűjteményeket céduláztam ki az *Acta Sanctorum*ból.

Hogyan kerültél vissza Franciaországba?

Miután lányaim apjától elváltam, és nem sikerült Montréalban a képzettségemnek megfelelő állást találnom, francia barátaim biztattak, hogy pályázzak meg Franciaországban egy egyetemi állást, ahol a '90-es évek elején több új egyetemet alapítottak. Nem sikerült rögtön állást kapnom, 1992 augusztusában mégis visszatelepültem lányaimmal Poitiers-ba. 1993 nyarán lettem a Boulogne-sur-Mer-i új egyetem docense. Ettől kezdve csodálatos módon végre olyan munkám lett, ahol immár hivatalosan kutathattam azt, amit eddig csak hobbiként, „másodállásban”. Négy évvel később Poitiers-ban kaptam állást, ahol a visszatéremem óta laktam.

Mit tanítasz az egyetemen ?

Tanítási programom az egész középkort felöleli, a kora középkortól a késői középkorig. A nyugat-európai és francia történelmen kívül Bizáncról is tartottam előadást több éven át. A specialitásom a vallás- és a kultúrtörténet. Tanítottam a kereszténység ókori és középkori történetét, és van egy előadásom a 13–15. századi vallásosságról is. Több mint hatvan szakdolgozatot vezettem. A *Centre d'Études Supérieures de Civilisation Médiévale*-on kívül nem tartozom szorosan semmilyen tudományos körhöz. Ez a kutatóközpont, melyet 1953-ban alapítottak, arról nevezetes, hogy tagjai a középkor minden területét képviselik (törté-

nelem, művészettörténet, régészet, filozófia, zene, irodalom, epigráfia, heraldika): ez az egyetlen igazán multidiszciplináris középkorász kutatóközpont Franciaországban, amelynek a honlapját is érdemes megnézni: <http://cescm.labo.univ-poitiers.fr/>. Nyári nemzetközi egyeteme (*Semaines d'études médiévales*, SEM) 1954 óta működik; sajnos, mivel a francia nyelv egyre kevésbé népszerű, a kelet-európai országokból kevesebb hallgató jön, mint a '60-'70-es években. A nyári egyetem most rövidebb, mint régen volt, két hétig tart, június második felében.

Hogyan jutottál el a manicheusoktól az ereklyéig? Már ez is szokatlan kutatói témaválasztás, főként ha még ehhez hozzáteszed az ófrancia irodalmat...

1993-tól kezdtem az ereklyekultusszal foglalkozni. Nemcsak a tisztán vallási aspektusok érdekelték, hanem legfőképpen az, hogyan használták az ereklyéket a világi hatalom képviselői politikai presztízscélokra. 1997-ben Anne-Marie Helvétius kollégámmal egy nagyon fontos nemzetközi konferenciát szerveztünk az ereklyéről Boulogne-sur-Mer-ben. Ez a kutatási téma azóta hihetetlenül divatba jött! Ebből a témából írtam a habilitációs értekezésemet, *Ereklyepolitika* címmel, amiből azután könyv is lett, mely 2008-ban elnyerte a francia Akadémia egyik díját (a Guizot Alapítvány ezüstérmét). Az ereklyekultusz az egyik legfőbb kutatási területem ma is. De emellett folytatom a csodagyűjtemények elemzését, és különösen érdekelnek a regényes hagiográfiai szövegek. 2013-ban jelent meg egy kis népszerűsítő kötetem a csodatörténetek tipológiájáról. Ami a kutatási területeimet illeti, mindegyik valódi szenvedélyes érdeklődésből, kíváncsiságból született. A késő antik és a középkori képzelet- és hiedelemvilág áll az érdeklődésem központjában. Így jutottam el a kathar mítoszoktól a ráolvasás-formulákon át az ereklyekultuszhoz. Emellett nem tettem teljesen félre a Grál-irodalom tanulmányozását sem.

Fő kutatási területed a hagiográfia, melynek értelmezéséhez mindenképp teológiai ismeretek szükségesek. Mi a szent-életrajzok jelentősége a mai történetírásban? Milyen olvasóközönségre számíthat a hagiográfus egy szekularizálódott világban, mely nem ismeri azt a keresztény kontextust, melyben ezek a szövegek keletkeztek?

Szerintem inkább folklorisztikai ismeretek kellene, legalábbis az olyan szentek legendáinak a tanulmányozásához, akiknek passiója vagy élete fiktív, kitalálás. Ilyen esetben főleg az érdekel, miért és milyen körülmények között írták ezeket a néha teljesen túlzó szövegeket – például Szent Györgyről, akit iszonyúan megkínóznak, darabokra szabdalnak, elégetnek, de azután Isten segítségével háromszor is feltámad! Leginkább a csodagyűjtemények, az ereklyék felfedezésének és translációjának az elbeszélése érdekel, de miután rábukkan-tam melki Szent Kálmán passiójára, találtam több mint harminc olyan mártírt, akiket nem a hitük miatt végeztek ki, hanem rablótámadás vagy valamilyen igazságtalan vád áldozatai lettek. És persze ezeknek a legendáknak a gazdag képzeletvilága is vonz. A szentek élete, csodái, ereklyéiknek néha kalandos története egyfelől utal a mindennapi életre, szokásokra, családi viszonyokra, másfelől tükrözi a kolostorok, egyházak konfliktusait, illetve a világi hatalom kapcsolatát a szentekkel és az egyházakkal. Ennek következtében a hagiográfiai irodalom tanulmányozása ma már nem marginális kutatási terület.

A késő antik egyház- és vallástörténet Henri-Irénée Marrou-nak és Peter Brown-nak hála a történetírás legizgalmasabb és legtermékenyebb területe lett. Itthon ez a korszak többnyire még mindig a patrisztika és a régészet szakterületének számít, és a két diszciplína között alig van átjárás. A magyar történetírásban tehát még várjuk a nagy áttörést, bár egyre több doktori értekezés, monográfia és fordítás jelenik meg, melyek multidiszcipli-

náris módszereket alkalmaznak. Franciaországban a strukturalizmus, dekonstrukció, szemiotika, antropológia és etnopszichológia már a hetvenes évektől szervesen beépült a történeti kutatásba. A szentéletrajzok elemzésekor te is használsz etnográfiai módszereket. Hogyan élsz az interdiszciplinaritás adta lehetőségekkel ?

Valóban, Franciaországban (de máshol is!) a hetvenes évek óta a szentkultusz történeti téma lett, gondoljunk például André Vauchez munkásságára. Az újdonság talán nem annyira az interdiszciplináris módszerek alkalmazása, hanem az, hogy nemcsak a vallási tartalom áll a kutatás központjában, hanem ennek társadalmi, sőt politikai vonatkozásai is.

Kik a történetírói példaképeid ?

Tudós példaképeim közül Jean-Claude Schmitt munkásságát tudnám említeni, Magyarországon Klaniczay Gáborét. A legtöbb francia és belga, sőt olasz, német, angol hagiográfiaspecialistával kapcsolatban állok. Angliában David Rollason (Durham), Németországban Hedwig Röckelein (Göttingen), Olaszországban Paolo Golinelli könyvei, cikkei járultak hozzá a legjobban saját kutatásaimhoz. A múlt francia tudósai közül Robert Folzot idézném mint példaképet: többek között a Nagy Károly-legendáról írt alapvető tanulmányát, meg a szent királyokról és királynőkről írt könyveit tartom nagyra. Ő a dijoni egyetemen tanított, személyesen nem ismertem. És persze Jacques Le Goff munkásságát is nagyra becsülöm!

A tanítás, kutatás, írás mellett könyvsorozatot szerkesztesz, konferenciákat, műhelynapokat szervezel.

A Brepols kiadónál van egy könyvsorozat, *Culture et société médiévales* (Középkori kultúra és társadalom) a címe. 2003 óta huszonhat könyv jelent meg a sorozatban, és számos könyv van előkészületben. Több konferenciát szerveztem Poitiers-ban, és kiadtam ezeknek az anyagát, például egy kötetet azokról az aquitániai szentekről, akik a kora középkorban térítőként Észak-Galliában és Germániában működtek. 2008-ban nagy nemzetközi konferenciát szerveztem „Hagiográfia, ideológia és a hatalom” összefüggéséről. A „Szentek és barbárok” című műhelykonferenciánkat most, november végén tartjuk, nem sokkal a beszélgetésünk után.

A szentek és barbárok témakörbe illik Attila alakja, aki igencsak sok szentet „csinált” a latin Nyugaton: szentként tisztelik mindazokat, akik megvédték városukat a hunoktól, mint Párizsi Szent Genovéva vagy Orléans-i Szent Ányos, és azokat is, akiket a hunok mészároltak le, mint például Szent Orsolyát és a tizenegyezer szüzet. Mi fogott meg Attila történetében?

Magyar származásom miatt az *Histoire* folyóirat kért tőlem egy cikket Attiláról még 1998-ban. Ebből nőtt ki aztán egy új kutatói téma. Nem annyira Attila történeti személyisége, hanem az alakja köré szőtt középkori legendák érdekelték. Kezdttem előadásokat tartani a témáról. A forrásgyűjtés után beadtam egy könyvjavaslatot a párizsi Perrin kiadónak, mely kiadta könyvemet. Sok ismertetés jelent meg a könyvről a havi- és hetilapokban, szakfolyóiratokban, sőt több rádióinterjú is készítették róla. Olasz fordítása 2014-ben lát napvilágot, magyarul a Kossuth Kiadónál fog megjelenni.

Min dolgozol most?

Többféle tervem van. Egyrészt a hagio-geográfia témája foglalkoztat: a szentek és ereklyék nyomai a természetben, a középkori források tükrében. Ez hozzátartozik a „Természet antropológiája” tágabb témaköréhez. Néprajzi munkák már foglalkoztak e témával (van sok

népi etiológiai legenda), de a hagiográfiai irodalmat még nem dolgozták fel ebből a szempontból. Szeretnék írni egy összefoglaló munkát a szakrális erő megnyilvánulási formáiról. Ami az Attila-legendák témakörét illeti, az Itáliában francia nyelven írt *Estoire d'Atile en Ytaire*-nek egy 13. századi zágrábi kéziratát szeretném kiadni.

Munkádhoz további sok sikert kívánok! Köszönöm a beszélgetést.

Poitiers, 2013. november 11.

A beszélgetést készítette: SÁGHY MARIANNE